

SLOBODA IZRAŽAVANJA U PRAKSI USTAVNOG SUDA CRNE GORE

Hamdija Šarkinović

Freedom of expression is one of fundamentals in a democratic society and also a prerequisite for its development. The normative legal framework which regulates personal rights in Montenegro is incomplete and inconsistent. The underdevelopment and anachronism represent a particular problem, where the judicial practice does not effectively follow. The practice up until now has shown that there have been insecurities and confusion regarding the accurate application of constitutional, conventional and legal provisions.

Svaki crnogorski državljanin ima pravo da u granicama zakona iskaže svoje misli govorom, pismom, štampom ili u slikama.

Ustav za Knjaževinu Crnu Goru iz 1905. (čl. 209)

Sloboda misli i javnog izražavanja mišljenja jedna je od kapitalnih ljudskih sloboda. Čovjek ima pravo da misli i kad mu ono ustavom nije zajemčeno, pošto građani mogu javno iznositi svoj pogled na svijet, svoje stavove i mišljenja o ljudima, stanju

i pojavama. Ona je u prirodi čovjeka, svojstvena njemu kao psiho-fizičkom biću i isključuje mogućnost svih oblika pritiska na svijest građana radi formiranja njihovog mišljenja. Niz ustavnih sloboda ima za pretpostavku ovu slobodu, a među njima su najneposrednije sloboda govora, štampe i sloboda vjerospovijesti, koje su oblici javnog izražavanja slobode misli i opredjeljenja. Sloboda govora znači mogućnost javnog ispoljavanja *viva voce*, živom riječi, tj. usmeno, a sloboda štampe mogućnost javnog istupanja, odnosno izražavanje svojih misli, stavova i pogleda preko štampe i drugih vidova obavješćavanja.¹

Za slobodu misli kao jedno od osnovnih ljudskih prava su se borili mnogi ljudi, a među njima i najveći umovi čovječanstva – Sokrat, Galilej i Đordano Bruno. Suština slobode izražavanja u teorijskom i ustavnom smislu nalazi se u čuvenoj rečenici Galilea Galileja, koji je inkvizitorima što su od njega tražili da se odrekne svog saznanja da se zemlja kreće odgovorio „Ipak se okreće“, prihvatajući tako smrt i afirmišući slobodu izražavanja, odnosno slobodu čovjeka da kaže istinu. Sloboda izražavanja znači negiranje organizovanog i nametnutog idejnog, intelektualnog i moralnog inkvizitorstva, tutorstva i komandovanja u odnosu na misao i ličnost čovjeka. Pored toga što je osnovno ljudsko pravo, ona je i pretpostavka i uslov za niz sloboda.²

Evropski sud je prvi put razmatrao pitanje prava na slobodu izražavanja u predmetu De Becker protiv Belgije, koji je presuđen 1962, da bi poslije toga u periodu od pedeset godina, Sud presudio u hiljadama predmeta na osnovu člana 10, najčešće u kombinaciji s drugim članovima Konvencije. Kroz

¹ Ratko Marković, *Ustavno pravo i političke institucije*, Službeni glasnik, Beograd, 1995, str. 576.

² Prof. Jovan Đorđević, *Ustavno pravo*, Drugo dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd, str. 244–245.

praksu Suda, Konvencija je postala živi instrument, koji se tumači u svijetlu današnjih uslova i razumijevanja okolnosti. Cijeneći rad Evropskog suda može se s pravom reći da se obim zaštite slobode izražavanja uopšte proširio tokom tih 50 godina zahvaljujući načinu na koji je Sud tretirao nova pitanja slobode izražavanja, ali i snažnijem poimanju prirode ovog prava.³ Napredak Suda ogleda se i kad su u pitanju ograničenja koja za cilj imaju zaštitu vjerski osjetljivih pitanja, kojima se u ranijim predmetima davala veća težina,⁴ dok skoriji predmeti više odražavaju raznolikost uvjerenja društva, uključujući i uvjerenja koja nijesu vjerske prirode, kao i važnost rasprave o tim pitanjima i potrebu da se dopusti kritikovanje vjerskih institucija.⁵

Sudovi u SAD su se suočili sa pitanjem „političkog govora“, zaštićenog jemstvom prvog amandmana na Ustav SAD-a.⁶ U slučaju iz šezdesetih godina, kada je u Kaliforniji uhapšen propovjednik protiv vijetnamskog rata jer je na majici imao psovku protiv (prisilne) regrutacije, Vrhovni sud je kazao da se radi o političkom protestu pod zaštitom slobode govora. Američki sud je naradikalniji iskorak učinio 1986. godine u slučaju „*Texas protiv Jonsona*, ocjenivši da je javno spaljivanje savezne zastave u konkretnom slučaju, predstavljalo politički

³ Leander protiv Švedske, 1987, i Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 1989.

⁴ Otto-Preminger-Institut protiv Austrije, 1987, i Wingrove protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 1996.

⁵ Giniewski protiv Francuske, 2006.

⁶ Prvi amandman na Ustav SAD eksplicitno govori o slobodi štampe (*freedom of speech and of the press*): *Kongres neće donijeti nikakav zakon o uspostavljanju državne religije, kao ni zakon koji zabranjuje slobodno ispovijedanje vjere, ni zakon koji sputava slobodu govora ili štampe ili pravo naroda na mirne zborove i na upućivanje peticije vladi da bi se ispravile nepravde.*

govor, te pružio zaštitu počinitelju kojeg je država Texas kazneno progonila sukladno svojem zakonodavstvu.“⁷

Sud je slobodu izražavanja tretirao kao osnovno ljudsko pravo, naglašavajući da je ona važna, ne samo kao direktno pravo već i kao preduslov za demokratiju i druga ljudska prava. Sloboda izražavanja ima centralnu ulogu u zaštiti drugih prava po Konvenciji. Bez široke garancije prava na slobodu izražavanja koju štite nezavisni i nepristrasni sudovi nema ni slobodne zemlje, a nema ni demokratije. Ova opšta postavka je neporeciva.⁸

Sloboda izražavanja po Evropskoj konvenciji nije apsolutno pravo, pa ostvarenje ove slobode, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijeđati takvim formalnostima, uslovima, ograničenjima ili sankcijama, predviđenim zakonom i koji su neophodni u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, sprečavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprečavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva. Kroz tzv. test opravdanosti (*justification test*) koji sprovodi Evropski sud pri ocjeni da li je zadiranje organa javne vlasti u slobodu izražavanja legitimno, odnosno da li su mjere ograničene u uživanju slobode izražavanja srazmjerne legitimnom cilju, najprimjerije se pokazuje da se vladavina prava ne može mijesati sa pukom zakonitošću svake državne akcije.

Afirmacijom slobode izražavanja, kao kiseonika demokratije, i uloge medija, kao centralnog nervnog sistema u demokratskom društvu,⁹ stiglo se do pravne regulacije medija u kom ambijentu

⁷ Branko Smerdel, Ustavno uređenje Europske Hrvatske, *Narodne novine*, d.d, Zagreb, lipanj 2013, str. 321.

⁸ Jochen Abr. Frowein, *Freedom of expression under the European Convention on Human Rights*, in Monitor/Inf (97) 3, Council of Europe.

⁹ Hiebert, Ray Eldon, Unguruit, Donald F. Bolm, Thomas W: *Masmedija*

je medijsko pravo doseglo posve suprotni pol, štiteći medije od neobuzdanog autoriteta države. Sudska praksa sudova koji su nadležni za pitanja medijskih sloboda, usaglašena s evropskim pravnim standardima, veoma je važan faktor ukupne slobode medija.

MEĐUNARODNO-PRAVNI STANDARDI SLOBODE IZRAŽAVANJA

Sloboda izražavanja kao generalna ideja vodilja i *raison d'être* medija nije samo politička deklaracija, već je *par excellence* međunarodni pravni standard čiji je sadržaj posebno definisan kroz izuzetno bogatu praksu Evropskog suda za ljudska prava i čija implementacija u društvu ujedno predstavlja preduslov za uživanje gotovo svih drugih ljudskih prava i sloboda. Crna Gora je dužna da obezbjeđuje i jamči slobodu informisanja na nivou standarda koji su sadržani u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama (OUN, OEBS, Savjet Evrope, EU), dok su sudovi i drugi organi javne vlasti dužni da Zakon o medijima tumače i primjenjuju u skladu s principima Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, uz korišćenje prakse precedentnog prava Evropskog suda za ljudska prava.¹⁰

Međunarodni dokumenti koji regulišu slobodu izražavanja su:

1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena u Generalnoj skupštini UN 10. decembra 1948. godine¹¹.

VI: *An introduction to Modern Communication*, Longman Pub Group, New York, 1991.

¹⁰ *Zakon o medijima*, Službeni list CG, br. 51702 i 62/02, član 1 stav 2.

¹¹ *Službeni list SFRJ*, br.7/71., čl. 19 propisuje: *Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.*

2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine 16. decembra 1966. godine, stupio na snagu 23. marta 1976. godine.¹²

3. Završni akt Helsinške konferencije o bezbjednosti i saradnji u Evropi, usvojen na Konferenciji o evropskoj sigurnosti i saradnji u Helsinkiju 1. avgusta 1975. godine¹³.

4. Povelja o osnovnim pravima EU¹⁴.

5. Evropska konvencija o prekograničnoj televiziji¹⁵.

¹² *Službeni list SFRJ*, br. 7/71, čl. 19 propisano je:

1. *Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja.*

2. *Svako lice ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo bez obzira na granice podrazumijeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, u usmenom, pisanom, štampanom ili umjetničkom obliku, ili na bilo koji način po slobodnom izboru.*

3. *Ostvarivanje sloboda predviđenih u tački 2 ovog člana obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. Sljedstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvjesnim ograničenjima koja moraju, međutim, biti izričito određena zakonom, a potrebna su iz razloga:*

a) poštovanja prava ili ugleda drugih lica;

b) zaštite državne bezbjednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala.

¹³ *VII. Poštovanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući slobodu mišljenja, savjesti, vjere ili uvjerenja*

Države učesnice poštovaće ljudska prava i osnovne slobode, uključujući slobodu mišljenja, savjesti, vjere ili uvjerenja svih, bez na rasu, pol, jezik ili vjeru.

¹⁴ *Journal Officiel de l' Union européenne C 301/1 od 14. 12. 2007, u članu 11 propisuje:*

1. *Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo uključuje slobodu mišljenja te primanja i širenja informacija i ideja bez mišljenja tijela javne vlasti i bez obzira na granice.*

2. *Poštuju se sloboda i pluralizam medija.*

¹⁵ *Tekst izmijenjen u skladu s odredbama Protokola (ETS br. 171) koji je stupio na snagu 1. marta 2002.*

6. Deklaracija o medijskoj distribuciji informacija u vezi s krivičnim postupcima (2003)¹⁶

7. Preporuke: Preporuka br. R (2003) 13¹⁷, Preporuka br. R (99) 1¹⁸, Preporuka R (97) 20¹⁹, Preporuka br. R/97) 21²⁰, Preporuka br. R (96) 4²¹, Preporuka R (2002) 2²² i Preporuka br. R (2004) 161²³.

UNUTRAŠNJE PRAVO I SLOBODA IZRAŽAVANJA

1. Ustavom Crne Gore²⁴, odredbama člana 47 garantuje se sloboda izražavanja govorom, pisanom riječju, slikom ili na drugi način, s tim da se sloboda izražavanja može ograničiti samo pravom drugog na dostojanstvo, ugled i čast iako se ugrožava javni moral ili bezbjednost Crne Gore. Odredbama člana 49 Ustava CG jemči se sloboda štampe i drugih vidova javnog obavještanja, što podrazumijeva i pravo da se, bez odobrenja organa javne vlasti, osnivaju novine i druga sredstva

¹⁶ Usvojio Komitet ministara na 848. sastanku zamjenika ministara, održanom 10. jula 2003. godine.

¹⁷ Usvojio Komitet ministara na 848. sastanku zamjenika ministara, održanom 10. jula 2003. godine, s Aneksom Preporuke br. R (2003) 13.

¹⁸ Komitet ministara je ovu preporuku usvojio na 656. sastanku zamjenika ministara, održanom 19. januara 1999. godine, na osnovu člana 15b Statuta Savjeta Evrope.

¹⁹ Usvojio Komitet ministara 30. oktobra 1997. na 607. sastanku zamjenika ministara.

²⁰ Usvojio Komitet ministara 30. oktobra 1997. na 607. sastanku zamjenika ministara, s Aneksom Preporuke br. (97)

²¹ Usvojio Komitet ministara 3. maja 1996. na svom 98. zasjedanju.

²² Usvojio Komitet ministara 21. februara 2002. na 784. sastanku zamjenika ministara.

²³ Usvojio Komitet ministara na 909. sastanku zamjenika ministara, održanom 15. decembra 2004. godine.

²⁴ Službeni list CG, broj 1/07.

javnog informisanja uz upis kod nadležnog organa. Istim članom Ustava jemči se pravo na odgovor i pravo na ispravku neistinite, nepotpune ili netačno prenete informacije kojom je povrijeđeno nečije pravo ili interes, kao i pravo na naknadu štete prouzrokovane objavljivanjem netačnog podatka ili obavještenja. Odredbama člana 51 Ustava propisano je da svako ima pravo pristupa informacijama u posjedu državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja i da se ovo pravo može ograničiti ako je to u interesu zaštite života, javnog zdravlja, morala i privatnosti, vođenja krivičnog postupka, bezbjednosti i odbrane Crne Gore te spoljne, monetarne i ekonomske politike.

2. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda²⁵ štiti široki obim osnovnih ljudskih prava i sloboda, uključujući i inherentna prava kao što su pravo na život i slobodu i pravo na pravično suđenje, slobodu od mučenja i diskriminacije i slobodu vjere, uvjerenja, udruživanja, okupljanja i izražavanja. Iako među zaštićenim pravima nema formalne hijerarhije, Evropski sud konstantno ističe dominantan značaj slobode izražavanja kao ključnog temelja demokratije, koja je u tom smislu suštinski važna za zaštitu svih drugih prava i sloboda iz Konvencije. Sloboda izražavanja predstavlja jedan od osnovnih temelja demokratskog društva i preduslov je za njegov napredak, kao i za lično ispunjenje svakog pojedinca.²⁶ Pravo na slobodu izražavanja zaštićeno je članom 10 Evropske konvencije i nije apsolutno pravo, a glasi:

Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posjedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez

²⁵ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Službeni list SCG – međunarodni ugovori*, br. 18/2005.

²⁶ Lingens protiv Austrije, 1986, Sener protiv Turske, 2000, Thoma protiv Luksemburga, 2001, Maronek protiv Slovačke, 2001, i Dichand i drugi protiv Austrije, 2002.

obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtijevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća.

Pošto korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnost i odgovornost, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obavještenja dobijenih u povjerenju ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.

Konvencija, takođe vrlo široko definiše šta sve predstavlja miješanje u ostvarivanje ovog prava, obezbjeđujući time krajnje široku mrežu *prima facie* zaštite. Određena miješanja u ovo pravo opravdana su prema članu 10, tako da strane ugovornice mogu legitimno ograničiti ovo pravo kako bi, na primjer, zaštitile druga prava ili prevladavajuće interese, kao što je nacionalna bezbjednost. Test za takva ograničenja, utvrđen u članu 10(2), veoma je strog i Sud ga rigorozno primjenjuje. U isto vrijeme Sud potvrđuje da strane ugovornice uživaju određen prostor slobodne procjene pri odlučivanju kako će ograničiti slobodu izražavanja, na osnovu faktora kao što su njihova kultura, istorija ili pravni sistem. Sud je svoju ulogu u razmatranju nacionalnih ograničenja slobode izražavanja opisao ovako:

Pri sprovođenju svojih nadzornih ovlašćenja, zadatak Suda nije da preuzima ulogu domaćih nadležnih tela nego da, na osnovu člana 10, preispituje odluke koje su ta tela donela u skladu sa svojim ovlašćenjima... U tom smislu, Sud mora da se uveri u to da su domaća tela primenila standarde koji su u skladu sa načelima sadržanim u članu 10, kao i da su se pri tome oslanjali na prihvatljivu procenu relevantnih činjenica.²⁷

²⁷ Hertel protiv Švajcarske, 1998, tačka 46.

Većina država je ugradila Evropsku konvenciju u svoj pravni sistem, te se države ugovornice mogu pozivati direktno na tekst Konvencije, ili na domaće zakonodavstvo u koje je konvencija ugrađena, ili na sudsku praksu Evropskog suda. Državni organi strana ugovornica, uključujući i sudove, dužni su da, u razumnoj mjeri, tumače i primjenjuju ustavne zaštite, na način koji najbolje osigurava ispunjavanje njihovih međunarodnih pravnih obaveza. To je veoma važno za unapređenje usklađenosti domaćih i međunarodnih pravnih sistema, što čini u znatnoj mjeri i Crna Gora u zadnjih pet godina. Prava priznata u članu 10 Konvencije primjenjuju se „bez obzira na granice“.²⁸

3. Zakon o medijima²⁹ pod medijima podrazumijeva štampu, radio i televiziju, servise informativnih agencija, teletext i druge oblike periodičnog objavljivanja, urednički oblikovanih programskih sadržaja sa prenosom zapisa, zvuka ili slike na način koji je dostupan javnosti.³⁰ Programskim sadržajima u smislu ovog Zakona smatraju se sve vrste informacija (vijesti, obavještenja, mišljenja, izvještaji i druge informacije) i autorski radovi koji se objavljuju posredstvom medija s ciljem informisanja i zadovoljavanja kulturnih, obrazovnih i drugih potreba javnosti.³¹ Zakonom je uređeno da se medijima ne smatraju: bilteni, katalozi i druge publikacije namijenjene isključivo reklamiranju, poslovnim komunikacijama, obrazovnom procesu ili internom radu pravnih lica, vjerskih, nevladinih i drugih organizacija; školska glasila; Službeni list Crne Gore; službena glasila jedinica lokalne samouprave i druga službena glasila, kao i plakati, leci, prospekti, transparenti i video strane bez žive slike.³²

²⁸ Ekin Association protiv Francuske, 2001, tačka 62.

²⁹ Službeni list Republike Crne Gore, br. 51/02, 62/02.

³⁰ Zakon o medijima, čl. 6. st. 1.

³¹ Isto, čl. 6. st. 2.

³² Zakon o medijima, čl. 6 st. 3.

Prava i obaveze u informisanju regulisane su u Glavi V Zakona o medijima. Propisana je odgovornost osnivača medija za objavljene programske sadržaje kojima se narušava Zakonom zaštićeni interes lica na koje se informacija odnosi ili kojima se vrijeđa čast ili integritet pojedinca, iznose ili prenose neistiniti navodi o njegovom životu, znanju i sposobnostima. U pomenutim slučajevima oštećeni ima pravo na tužbu nadležnom sudu za naknadu štete protiv autora i osnivača medija.³³ Informacije prikupljene na nedozvoljen način mogu se objaviti samo u interesu nacionalne bezbjednosti, zaštite teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, sprečavanja nereda ili kriminala i zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obavještenja dobijenih u povjerenju ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudova. Ako postoji opravdani interes javnosti, novinar ili mediji neće biti odgovorni ni ukoliko pribave ili objave informaciju koja predstavlja državnu, vojnu, službenu ili poslovnu tajnu. Zakonom o medijima uređeno je i pravo novinara da uskrate organima javne vlasti izvor informacije koji želi ostati nepoznat.³⁴

4. Zakonom o obligacionim odnosima,³⁵ odredbama člana 207 propisano je da „za pretrpljene fizičke bolove, za pretrpljene duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica kao i za strah sud će, ako nađe da okolnosti slučaja, a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdava, dosuditi pravičnu novčanu naknadu, nezavisno od naknade materijalne štete, kao i u njenom odsustvu. Prilikom odlučivanja o zahtjevu za naknadu nematerijalne štete, kao i o visini njene naknade, sud će voditi računa o značaju

³³ Isto, član 20.

³⁴ Isto, čl. 21.

³⁵ Službeni list CG, br. 47/2008.

povrijeđenog dobra i cilju kome služi ta naknada, ali i o tome da se njome ne pogoduje težnjama koje nijesu spojive sa njenom prirodom i društvenom svrhom.“

Zakon pod nematerijalnom štetom ne podrazumijeva samo povredu prava ličnosti, već trpljenje u neimovinskoj (nematerijalnoj, moralnoj) sferi oštećenog. Ovo ima za posljedicu teorijsko razdvajanje prava ličnosti i nematerijalne štete, pri čemu se naknada štete svodi, po uzoru na austrijsko pravo, na tzv. bolninu (*pretium doloris*).³⁶ Uvodi se koncept nematerijalne štete, koja se sada definiše kao sama povreda prava ličnosti, a ne nužno i prateće posljedice trpljenja u neimovinskoj sferi. Ova trpljenja (fizički ili psihički bol ili strah), međutim, mogu biti, a najčešće i jesu, od značaja prilikom odmjeravanja visine naknade nematerijalne štete, odnosno terminologijom Evropskog suda za ljudska prava – pravičnog zadovoljenja (*just satisfaction*).

5. Zakon o parničnom postupku³⁷ odredbama člana 220 propisuje: „ako se utvrdi da stranci pripada pravo na naknadu štete, na novčani iznos ili na zamjenljive stvari, ali se visina iznosa, odnosno količina stvari ne može utvrditi ili bi se mogla utvrditi samo sa nesrazmjernim teškoćama, sud će o ovom odlučiti po slobodnoj ocjeni“. Odredbe navedenog člana dopunjavaju odredbe citiranog člana ZOO, a odnose se na situaciju kada se utvrdi da stranci pripada naknada štete, ali se tačna visina ne može utvrditi, ili bi se mogla utvrditi samo sa nesrazmjernim teškoćama sud, takođe, ima ovlaštenje da odluči po slobodnoj ocjeni. Međutim, u smislu odredbi člana 200 ZOO utvrđivanje okolnosti slučaja, a posebno *jačina i trajanje duševnih bolova* predstavljaju utvrđivanje pravnog osnova dosuđivanja naknade, koja treba biti srazmjerna šteti nanesenoj

³⁶ Zoran Pažin, *Građansko-pravni aspekt zaštite prava ličnosti i sloboda medija*, OEBS, British Embassy, Podgorica, 2014.

³⁷ Službeni list Crne Gore, broj 22/04 i 76/06.

ugledu tužioca i koja se određuje isključivo u svrhu naknade štete, pa su sudovi dužni prvo utvrditi postojanje ovih relevantnih činjenica, pa tek onda odlučiti o visini naknade.

ODLUKE USTAVNOG SUDA CRNE GORE

Odluke Ustavnog suda CG donijete povodom slobode izražavanja možemo podijeliti u dvije grupe. Prva grupa se odnosi na slobodu štampe, a druga na slobodu izražavanja u sudskom postupku.

1. 1. Predmet UŽ- III br. 87/09 od 19. januara 2012. godine.

Presudom Višeg suda u Podgorici, Gž. br. 727/06, od 15. februara 2008. godine, preinačena je presuda Osnovnog suda u Podgorici P. br. 1753/04 od 18. januara 2006. godine, potvrđena Presudom Vrhovnog suda Crne Gore, Rev. br. 262/08, od 6. juna 2009. godine. Obavezani su tuženi da tužiocu solidarno, a po osnovu naknade nematerijalne štete na ime duševnih bolova zbog povreda ugleda, časti, slobode i prava ličnosti, isplate iznos od 12.000 €, sa zakonskom kamatom počev od 18. januara 2006. godine pa do isplate, i iznad dosuđenog odbijeni kao neosnovan tužbeni zahtjev od još 88.000 € sa kamatom po istom osnovu zbog teksta „Dželatov šegrt“ objavljenog u *Monitoru*, sa nadnaslovom „Emir Kusturica pravoslavni hrišćanin“, koji sadrži niz uvredljivih riječi upućenih tužiocu, čiji sadržaj a i naslov teksta, grubo vrijeđa čast i ugled tužioca, jer mu se imputira da je „glup, ružan i pokvaren“, da je „davao alibi za svakog ubijenog muslimana u Bosni“, da „mnogo od onoga što je stekao duguje upravo magarcima“.

„Ustavni sud, suprotno zaključku ova dva suda, smatra da se navedeni stavovi ne mogu smatrati činjenicama čija se istinitost ili neistinitost mogla utvrđivati u postupku, nego da se radi o vrijednosnim sudovima, odnosno da se na konkretni slučaj nije

mogla primijeniti odredba člana 20 Zakona o medijima, koja se primjenjuje samo u slučaju kada se radi o prenošenju neistinitih činjenica, a ne prenošenju nečijih vrijednosnih ocjena. Autor teksta, u konkretnom članku, po ocjeni Ustavnog suda, sa svog stanovišta reagovao je na politička, nacionalna, vjerska i historijska gledišta, koja je tužilac prethodnim medijskim izjavama učinio predmetom javne polemike, odnosno da je profesionalna djelatnost tužioca, takođe komentarisana kroz njegove političke i vjerske stavove.

Međutim, očigledno je da Viši i Vrhovni sud to odmjeravanje ne samo da nijesu izvršili, nego su potpuno ignorisali okolnost da su, u konkretnom slučaju, podnosioci koristili svoje ustavom zajemčeno pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. Time što nijesu vodili računa o značaju, sadržaju i granicama prava na slobodu izražavanja, upustivši se jedino u utvrđivanje ‘karaktera’ – ‘istinitosti’ tvrdnji iznijetih u spornom tekstu, Viši i Vrhovni sud su svojim presudama povrijedili jedno Ustavom garantovano pravo, koje ima dalekosežni značaj za demokratski poredak. Ne vodeći računa o suštinskom značenju ovog prava za načelo pravne države, sudovi su zanemarili legitimno pravo novinara, da putem štampe javno-polemički reaguje na izjave tužioca u kontekstu suočavanja sa prošlošću pojedinih javnih ličnosti tokom raspada bivše SFRJ. U sadržajnom smislu, to znači da i one izjave sadržane u sredstvima informisanja, koje su objektivno štetne za pojedinca, ne mogu biti osnov za uspostavljanje pravne odgovornosti novinara, jer su granice prihvatljive kritike uvijek šire, kada se kritika odnosi na rad ili ponašanje javne ličnosti. Argumente podnosilaca, u tom smislu, ti sudovi, međutim, nijesu uzeli u obzir, već su utvrdili potpuno suprotno.“

1. 2. Predmet UŽ- III br. 455/10, od 17. aprila 2014. godine.

Presudom Višeg suda u Podgorici, GŽ. br. 3031/10-07, od 9. jula 2010. godine, preinačena je presuda Osnovnog suda u

Podgorici, P. br. 1424/07, od 14. maja 2010. godine tako što je usvojen tužbeni zahtjev tužioca kojim je traženo da se tuženi obaveže da tužiocu na ime naknade nematerijalne štete zbog pretrpljenih duševnih bolova usljed povrede časti i ugleda isplati iznos od 1,00 €, s obzirom na to „da su radnjama tuženog iznijete neistinite informacije prenijete iz članaka dnevnog lista NIN

„Ustavni sud je, međutim, utvrdio da miješanje u pravo na slobodu izražavanja podnosioca žalbe nije bilo opravdano i *nužno u demokratskom društvu* i da nije postojala *goruća društvena potreba* da se sloboda izražavanja ograniči. Naime, Ustavni sud je ocijenio da je presuda Višeg suda zasnovana na izrazima (...), koje je podnosilac žalbe prenio iz nedjeljnika NIN, ne uzimajući u obzir sve okolnosti ovog predmeta i kontekst u kojem su te informacije prenijete, upustivši se jedino u utvrđivanje ‘karaktera’ – ‘istinitosti’ tvrdnji o tužiocu, iznijetih u dijelu spornog teksta. Ne vodeći računa o suštinskom značenju prava na slobodu izražavanja, Viši sud je zanemario legitimno pravo novinara da putem štampe javno-polemički reaguje na pojedine navode iz drugih medija u kontekstu pitanja koja su usredsređena na pitanja od javnog interesa (djelovanja kriminalnih grupa), što proizlazi iz sadržaja teksta i njegovog sveopšteg konteksta. Viši sud svoju odluku, po nalaženju Ustavnog suda, nije zasnovao na prihvatljivoj analizi činjenica koje su relevantne i svih okolnosti koje su od važnosti u konkretnom slučaju, u vezi s povredom tužiočevog ugleda, čime je došlo do povrede načela proporcionalnosti, u odnosu na ravnotežu između ograničavanja prava podnosilaca na slobodu izražavanja, s jedne strane, i zaštite ugleda javne ličnosti, u ovom slučaju tužioca, s druge strane. Pored toga Sud nije cijenio da li je podnosilac žalbe sadržinom teksta imao namjeru da uvrijedi tužioca već je, nasuprot tome, ocijenio da *ta činjenica ne utiče na osnovanost tužbenog zatjeva* (str. 3, stav 5 osporene presude).“

1. 3. Predmet UŽ-III br. 369/10, od 3. juna 2014. godine.

Presudom Osnovnog suda u Cetinju, P. br. 131/08, od 28. decembra 2008. godine, tuženi su obavezani da tužiocu, na ime naknade nematerijalne štete za pretrpljene duševne bolove zbog povrede časti i ugleda, solidarno isplate iznos od 4.000,00 € zbog teksta „Prva familija Crne Gore“, objavljenog u nedjeljniku *Monitor*, u kojem se pominju, pored drugih brojnih imena, tužilac i njegov brat, „braća D. i D. B.“, kao „Đ. prijatelji koji su obilježili crnogorsku tranziciju“, da su „braća i kumovi prve velike poslove napravili u Đ. eri“ i da se braća B. dovode u kontekst sa firmom „Mia“ kroz navode „B. saradnici iz Mie, biznis unaprijedili kupovinom Pomorskog saobraćaja“.

„Ustavni sud je utvrdio da Viši sud kod odlučivanja o vrsti satisfakcije koja pripada tužiocu, nije obrazložio koje je okolnosti cijenio kod odlučivanja o tome da naknada štete u dosuđenom iznosu predstavlja satisfakciju kojom će se uspostaviti pravična ravnoteža između prava na slobodu izražavanja i tužiočevog prava na dostojanstvo i ugled. Naime, analizirajući primjenu navedenih opštih principa zaštite slobode izražavanja u konkretnom predmetu, Ustavni sud je utvrdio se sudovi nijesu bavili pitanjem konteksta u kojem je objavljen sporni članak, kao ni pitanjem da li se njegov cilj odnosio na pitanja od interesa za javnost. Naprotiv, Viši sud je u osporenoj presudi samo konstatovao: *neprihvatljivi su žalbeni navodi da sadržina spornog teksta ukazuje, (...) da je cilj koji se želio postići objavljivanjem istog (...), doprinos javnoj debati (...), da navedene informacije koje se odnose na tužioca nijesu tačne i ne može se smatrati da su tuženi postupali dobronamjerno, te da je cilj (...) doprinos javnoj debati.* Viši sud se, takođe, nije bavio ni pitanjem da li bi proporcionalnost bila postignuta i drugom vrstom satisfakcije, kao npr. objavljivanjem, ispravke i

odgovora tužioca, saglasno odredbi člana 26 stav 1 Zakona o medijima, imajući u vidu sve okolnosti slučaja, na što su posebno ukazali podnosioci žalbe.“

2. 1. Predmet UŽ-III br. 348/12, od 28. oktobra 2014. godine.

Rješenjem Osnovnog suda u Herceg Novom, K. br. 193/11, od 9. decembra 2011. godine, koje je potvrđeno rješenjem Višeg suda u Podgorici, Kž.br. 435/12, od 10. aprila 2012. godine, kažnjen je advokat D. L. novčanom kaznom u iznosu od 1.000,00 € jer je u podnesku od 25. oktobra 2011. godine, iznio skritualne uvrede, i to: „Prilikom suđenja isti sudija se svađao sa postupajućim zapisničarom, jer se imenovana pozivala na štrajk i isteklo radno vrijeme, a sudija joj je naređivao da radi...“, „Isti sudija je bio vidno iznerviran i s obzirom da se radilo o kraju radnog vremena i petku, zbog čega on mora hitno da putuje u Nikšić...“, „Sudija Blagojević Marko je za vrijeme glavnog pretresa telefonirao tražeći mišljenje šta da uradi, ovaj advokat pretpostavlja da je tražio mišljenje predsjednice suda, što je po mišljenju branioca nedozvoljeno...“, „Sudija Blagojević Marko je na kraju glavnog pretresa od 21. oktobra 2011. godine vrlo visokim glasom svim prisutnima u sudnici počeo da viče: *Izlazite napolje, napolje, napolje iz kancelarije...*“, „predsjednik Osnovnog suda Herceg Novi bez zakonskog osnova i nakon što sudeći sudija dovede parnični predmet do kraja, povlašćuje nesavjesnim strankama na način što izuzima sudećeg sudiju Stijepčević Slavicu...“, „kako to kaže sudija Blagojević Marko, koji svakako to nije rekao sam iz svoje glave bez znanja i uticaja predsjednice tog suda, što se može zaključiti i po navedenim izuzećima“, na koji način je vrijeđanjem narušio ugled suda i ugled njegovih učesnika:

„Ustavni sud je, međutim, utvrdio da miješanje u pravo na slobodu izražavanja podnosioca žalbe nije bilo opravdano i *nužno u demokratskom društvu*. Naime, u konkretnom predmetu, podnosilac žalbe u podnesku koji je uputio sudu opisao je što se događalo na raspravi pred sudom i da su sudovi prilikom osude podnosioca žalbe ograničili svoju analizu na činjenicu da navodi koje je istakao advokat D. L. predstavljaju izjave omalovažavanja sudije, predsjednika suda, sudija i drugih učesnika. Sudovi se nijesu upustili u analizu proporcionalnosti u odnosu na ravnotežu između, s jedne strane, potrebe da se zaštiti autoritet sudske vlasti i, s druge strane, zaštite slobode izražavanja podnosioca žalbe. Shodno tome, Ustavni sud zaključuje da se razlozi koje su naveli domaći sudovi ne mogu smatrati *relevantnim i dovoljnim* da se opravda miješanje o kojem je riječ.

Sud ukazuje da je podnosiocu zahtjeva u ovom predmetu izrečena novčana kazna od 1.000,00 €, tj. maksimalna moguća kazna iz čl. 206 st. 1, 2 i 3 Zakonika o krivičnom postupku. U vezi navedenog, Ustavni sud ocjenjuje da sudovi nijesu cijenili srazmjernost miješanja prirode i težine izrečene sankcije (*Keller protiv Mađarske*, br. 33352/02, od 4. aprila 2006. godine).“

2. 2. Predmet Už-III br 708/11, od 28. oktobra 2014. godine

Rješenjem Osnovnog suda u Podgorici, P. br. 3114/11, od 27. jula 2011. godine, koje je potvrđeno rješenjem Višeg suda u Podgorici, Gž. br. 4800/11-10, od 7. oktobra 2011. godine, kažnjen je punomoćnik tužioca AOD Iustitia – advokat Vladan Bojić novčanom kaznom u iznosu od 800,00 €, jer je u žalbi na rješenje tog suda P. br. 5663/10, od 10. maja 2011. godine, uvrijedio Sud ovim riječima: „Rješenje je nezakonito, nepošteno, nepravično, nepravilno, kontradiktorno i nadasve nemoralno“, zatim: „Tumačenje i ocjena nižega suda ... je više

nego zabrinjavajuće, nepošteno i nepravično, a o etici i moralu je suvišno bilo šta reći“, kao i riječima: „Gdje su zdrav razum i logika?! Izgubili su se. Očigledno je.“

„Ustavni sud je, međutim, utvrdio da miješanje u pravo na slobodu izražavanja podnosioca žalbe nije bilo opravdano i *nužno u demokratskom društvu* i da se razlozi koje su naveli Osnovni i Viši sud u svojim rješenjima, ne mogu smatrati relevantnim i dovoljnim da se to miješanje opravda. Sudovi su prilikom osude podnosioca žalbe ograničili svoju analizu na konstataciju da riječi koje su napisane u žalbi na sudsko rješenje predstavljaju grube i teške uvrede za sud. Sudovi se nijesu upustili u analizu proporcionalnosti u odnosu na ravnotežu između, s jedne strane, potrebe da se zaštiti autoritet sudske vlasti i, s druge strane, zaštite slobode izražavanja podnosioca žalbe. Sljedstveno navedenom, Ustavni sud zaključuje da se razlozi koje su naveli domaći sudovi ne mogu smatrati ‘relevantnim i dovoljnim’ da se opravda miješanje o kojem je riječ. Sud, takođe, navodi da priroda i težina izrečene novčane kazne, koja se pod određenim uslovima može zamijeniti zatvorskom kaznom jesu stvari od naročitog značaja kada je u pitanju ocjena srazmjernosti zadiranja u pravo u odnosu na legitimni cilj tog zadiranja, po članu 10 stav 2 (v. *Cumpana I Mazare protiv Rumunije* (GC), br. 33348/96, stav 111, ECHR 2004 I Zana protiv Turske, 25. novembar 1997. godine, stav 51, Izvještaji o presudama i odlukama 1997-VII).

2. 3. Predmet UŽ-III br. 316/11, od 23. jula 2014. godine.

Presudom Višeg suda u Podgorici Kž.br. 1046/10, od 21. septembra 2010. godine oglašen je krivim podnosilac predstavke zbog krivičnog djela klevete iz čl. 196 st. 2 u vezi sa st. 1 KZ, za koje djelo se osuđuje na novčanu kaznu u iznosu od 600,00 € zbog toga što je u svojoj knjizi pod naslovom „Carta

Canta“, u sopstvenom izdanju, iznio neistinite tvrdnje za privatnog tužioca Z. O. koje mogu škoditi njegovoj časti i ugledu: „Ponašanje koje sam primijetio na diplomiranog pravnika Zorana Odalovića kada bi prolazili ulicom jedno pored drugoga (doduše jako rijetko), drži me čvrstog ubjeđenja da se neka nevidljiva, da ne kažem đavolja sila, uvukla pod njegovu kožu, te ga ista nagoni na ‘pljuckanje i zviždukanje’ kada se mimoidemo. Na takvo anatemno ponašanje njegova uma, moja reakcija je uvijek bila u promisli: Oprosti mu Bože i spasi ga od vražijih sila... Oprosti mu Bože... Oprosti...“ „Vrijeme će na žalost pokazati da je ‘bezbriznost’ o kojoj će kasnije biti riječi, sa oca prešla na sina, te se po zakonu spojenih posuda pretočila u parazitsku filozofiju, a sve skupa, strmoglavilo u amoralnost. Odlučivši se na lakši način života, a samim tim i lagodniji, tj. nerazmišljanja svojom glavom, već se u potpunosti prepustiti incestuoznom obožavanju svoga oca, poslušni tatin sin odlučio se na varijantu neosamostaljenja, a samim tim i ne osjećaja realnosti.“ „S obzirom da sam lik Zorana Odalovića prepoznao u ‘prilagođenoj’ osobi, lako mi je bilo zaključiti da se isti neće usuditi misliti svojom glavom, a tim još manje imati snage pa se pokušati iščupati iz vlasti lažnog očevog autoriteta“; „Proces je pokazao da je takvim ponašanjem ‘glavni mentor’ pravio blamirajuće greške, a svoga sina Zora uvalio u moralno blato, čega, na žalost, ovaj toga još nije svjestan.“

„Ustavni sud ocjenjuje da miješanje u pravo podnosioca na slobodu izražavanja, nije bilo *nužno u demokratskom društvu* i da se razlozi koje su naveli Osnovni i Viši sud u svojim odlukama ne mogu smatrati relevantnim i dovoljnim da se to miješanje opravda.

Sud, takođe, navodi da priroda i težina izrečene novčane kazne, koja se pod određenim uslovima može zamijeniti zatvorskom kaznom jesu stvari od naročitog značaja kada je u

pitaju ocjena srazmjernosti zadiranja u pravo u odnosu na legitimni cilj tog zadiranja, po članu 10 stav 2 (v. Cumpara I Mazare protiv Rumunije (GC), br. 33348/96, stav 111, ECHR 2004 I Zana protiv Turske, 25. novembar 1997. godine, stav 51, Izvještaji o presudama i odlukama 1997-VII). Saglasno navedenim razlozima, Ustavni sud utvrđuje da je podnosiocu žalbe povrijeđeno pravo na slobodu izražavanja, iz člana 47 Ustava i člana 10 Evropske konvencije.“

2. 4. Predmet UŽ-III br. 203/10, od 18. jul 2013. godine.

Presudom Osnovnog suda u Kotoru, Posl. br. K. 160/09, od 20. avgusta 2009. godine, koja je potvrđena presudom Višeg suda u Podgorici, Kž. br. 2086/09, od 22. februara 2010. godine, okrivljeni Đ. Ć. je oglašen krivim što je 31. marta 2006. godine, u dnevnom listu *Dan*, u tekstu na strani 4, pod naslovom „Ćapin: SDP hoće da me iseli iz Crne Gore“, komentarišući nepravosnažnu presudu Osnovnog suda u Herceg Novom, u krivičnom predmetu K. br. 31/05, od 29. marta 2006. godine, koju je privatna tužilja Z. D. donijela i objavila kao sudija pojedinac, kojom presudom je Ćapin osuđen na novčanu kaznu zbog krivičnog djela uvrede počinjenog na štetu fizičkog lica, iznio neistinite tvrdnje: „Ovog puta je po partijskoj dužnosti sve moralo da se odradi preko reda... dodavši da je u ekspresnom roku sud morao da zakaže i suđenje. Jedno takvo suđenje održano je prije dva dana i više je ličilo na prijeki sud nego na redovnu proceduru“, pa je zbog izvršenja krivičnog djela klevete iz čl. 196, st. 2, u vezi sa st. 1 KZ CG, osuđen na novčanu kaznu u iznosu od 600,00 €.

„Ustavni sud ocjenjuje da miješanje u pravo podnosioca na slobodu izražavanja, nije bilo *nužno u demokratskom društvu* i da se razlozi koje su naveli Osnovni i Viši sud u svojim odlukama, ne mogu smatrati relevantnim i dovoljnim da se to miješanje

opravda. Naime, sporni izrazi podnosioca žalbe odnosili su se na ponašanje lica u službenom svojstvu, a ne na njen privatni život, gdje su granice prihvatljive kritike šire od privatnih pojedinaca i zato se mora pokazati i veći stepen tolerancije.

Sud, takođe, navodi da priroda i težina izrečene novčane kazne, koja se pod određenim uslovima može zamijeniti zatvorskom kaznom jesu stvari od naročitog značaja kada je u pitanju ocjena srazmjernosti zadiranja u pravo u odnosu na legitimni cilj tog zadiranja, po članu 10 stav 2 (v. *Cumpana I Mazare protiv Rumunije* (GC), br. 33348/96, stav 111, ECHR 2004 I *Zana protiv Turske*, 25. novembar 1997. godine, stav 51, Izvještaji o presudama i odlukama 1997-VII).

Saglasno navedenim razlozima, Ustavni sud utvrđuje da je podnosiocu žalbe povrijeđeno pravo na slobodu izražavanja, iz člana 47 Ustava i člana 10 Evropske konvencije.“

Zaključak

Ustavna zaštita slobode govora, koja se razvila u slobodu mišljenja i izražavanja mišljenja u medijima, nastala je kao jemstvo onima koji misle drugačije od vlasti ili drugačije od većine svojih sugrađana predstavlja osnov demokratskog političkog sistema i mora se štititi kada se ne slažemo sa vladom i njegovim mišljenjem, kako je to istakao François Marie Arouet Voltaire: „Ja se ne slažem niti sa jednom riječi koju si izgovorio, ali ću do smrti braniti tvoje pravo da ih izgovoriš.“

Sloboda mišljenja je osnov svakog demokratskog društveno-političkog sistema i ne znači slobodu pojedinca da misli ono što hoće i da to mišljenje nikome ne saopštava po načelu da se niko ne može pozvati na odgovornost za njegove potajne misli (*cogitationes poenum nemo patitur*), već uključuje slobodu

izražavanja misli. Prava pojedinca nijesu apsolutna jer su podvrgnuta ograničenjima koja nužno polaze od činjenice zajedničkog života u kojem živimo na određenom prostoru, jednakih prava drugih pojedinaca i interesa zajednice u kojoj živimo. Sudija Vrhovnog suda USA O. W. Holmes izražava ovaj problem na sljedeći način: „Istina je da prvi Amandman SAD štiti slobodu govora, a nedvojbeno time nije zaštićen onaj tko u prepunom i zamračenom kinematografu, usred predstave iznenada bez razloga zaviče: ‘Vatra!’“ Ili, u drugoj prilici, još duhovitije: „Jasno je da moje pravo da se razmahujem svojom šakom prestaje tamo gdje započinje nos drugog čovjeka.“³⁸

Kao princip, zaštita koja je propisana članom 10 EK odnosi se na svako izražavanje bez obzira na njegov sadržaj, koje distribuiraju neki pojedinac, grupa ili tip medija. Jedina ograničenja odnose se saglasno čl. 17 na širenje ideja kojima se promoviše rasizam i nacistička ideologija, podstiče mržnja i rasna diskriminacija. Zloupotreba slobode izražavanja ugrožava čast i ugled oštećenog, njegovo ljudsko dostojanstvo, privatni ili porodični život i predstavlja nedopušten zahvat, te kompromituje slobodu izražavanja, relativizujući njen značaj u demokratskom društvu. Nezaobilazan dio pravne tradicije Crne Gore utvrđen je članom 1000 Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru iz 1888. godine (*ni svojim se pravom služiti ne moš, tek drugom na štetu il' dosadu*), čime je uveden princip zabrane šikane u crnogorsku pravnu kulturu.

Praksa Ustavnog suda Crne Gore biće izazov za redovne sudove u narednom periodu, koji su u dosadašnjoj praksi u oblasti slobode izražavanja pokazali nepoznavanje razlika između iznošenja vrijednosnih sudova i činjeničnih tvrdnji, odnosno iznošenja mišljenja, kao izjave koja ne sadrži

³⁸ Branko Smerdel i Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Treće neizmijenjeno izdanje, Zagreb, 2007, str. 123–124.

činjenične konotacije i za koju se ne bi moglo dokazati da je neistinita (*vrijednosni sud*) i stilizacije koja može pratiti mišljenje kroz retoriku, ironiju ili satiru, u odnosu na iznošenje sudova.

Dekriminalizacijom uvrede i klevete ostao je *prazan prostor*, s obzirom na to da istovremeno nije uslijedilo i donošenje odgovarajućih propisa o građansko-pravnoj odgovornosti zbog povrede prava ličnosti, poput časti, ugleda ili prava privatnosti, kao što su uradile druge države koje su dekriminalizovale klevetu. U tom smislu treba razmisliti da se *preuzme* nova inkriminacija *sramoćenje* iz pravnog sistema Republike Hrvatske.